

Marta Kazienko-Szczerbak

marta.kazienko@interia.pl

Szkoła Podstawowa nr 15 im. Konstantego Wolnego w Chorzowie

RECENZJA KSIĄŻKI BERNADETY NIESPOREK-SZAMBURSKIEJ *STEREOTYP „CZAROWNICY” I JEGO MODYFIKOWANIE. NA PRZYKŁADZIE TEKSTÓW DLA DZIECI I WYPOWIEDZI DZIECIĘCYCH (WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU ŚLĄSKIEGO, KATOWICE 2013)*

Autorką publikacji jest szanowana i ceniona językoznawczyni, prof. dr hab. Bernadeta Niesporek-Szamburska, która swoje badania naukowe koncentruje między innymi wokół języka dziecka – jego nabywania, rozwoju i kształcenia.

Rozważania podjęte w książce *Stereotyp „czarownicy” i jego modyfikowanie. Na przykładzie tekstów dla dzieci i wypowiedzi dziecięcych* wpisują się w nurt badań językoznawstwa kognitywnego. Praca wypełnia lukę w badaniach dotyczących funkcjonowania stereotypów u dzieci. Autorka podjęła próbę zrekonstruowania językowego obrazu czarownicy w wypowiedziach uczniów klas I–VI szkoły podstawowej. Badania przeprowadzono na terenie Polski południowej.

Na uwagę zasługuje fakt, że analiza zgromadzonego materiału badawczego została poprzedzona częścią zarysowującą bogate tło kulturowe (językowe, wierzeniowe, historyczne oraz literackie), do którego autorka odnosi dziecięce konceptualizacje stereotypu czarownicy.

Niesporek-Szamburska opowiada się za przyjęciem definicji stereotypu zaproponowanej przez Jerzego Bartmińskiego, w myśl której możliwe jest połączenie stereotypu językowego ze stereotypem mentalnym. Odtwarzając (za pomocą fasetowego wypełnienia) kulturowo-językowe wyobrażenie czarownicy, odwołuje się do kategorii wyobrażeń mitologicznych.

Autorka w ciekawy sposób przedstawia obraz czarownicy obecny w kulturze, zakorzeniony w historii, demonologii i wierzeniach różnych kultur.

Zapoznaje też czytelnika z danymi systemowymi (z etymologią, definicjami słownikowymi, synonimami) związanymi ze stereotypem czarownicy, ukazującymi kategoryzujące, kryterialne cechy pojęcia (takie jak płeć – kobieta, działanie/czynności – czarowanie).

Na podstawie danych kulturowych (m.in. językowych, wierzeniowych, historycznych itp.) autorka podejmuje próbę ukazania czarownicy w językowym obrazie świata przeciętnego człowieka. Charakteryzując wyobrażenie mitologiczne, wymienia zarówno kategoryzujące, prototypowe, jak i peryferyjne cechy pojęcia. Z przedstawionego tła wyłania się obraz czarownicy odnoszący się głównie do takich domen, jak: nazwa i płeć (kobieta), cechy kategoryzujące (czarowanie), wiek (starość), wygląd (brzydota), atrybuty (miotła) i postaci towarzyszące/chowańce (czarny kot), cechy charakteru (dokuczliwe, złe usposobienie) oraz lokację w czasie i przestrzeni (przeszłość; chatka w odludnym miejscu, w lesie). Jak zauważa badaczka, stereotypowy obraz czarownicy wyłoniony z danych systemowych i tekstowych jest znacznie bogatszy niż prezentowany w definicjach słownikowych.

W pracy przedstawiono także bogaty kontekst literacki; założono bowiem, że literatura kreuje, utrwała, ale potencjalnie także modyfikuje stereotypy. Autorka przedstawia literacki obraz czarownicy, analizując jego profilowanie w tekstach dla dzieci. Badaczka próbuje dociec, jakie komponenty mogą wpływać na dziecięcą konceptualizację wspomnianego pojęcia. W analizie uwzględnia literaturę ludową (bajkę magiczną, klasyczne bajki literackie i baśnie regionalne), z której wyłania się stereotypowy obraz czarownicy, oraz baśnie nowoczesne, opowiadania i powieści fantasy (odwołuje się także do przekazów medialnych – filmowych obrazów czarownic) – ukazujący się w nich wizerunek interesującej nas postaci (wygląd, wartościowanie) jest znacznie zmodyfikowany. Wiązki cech wyekscerpowane z tekstów przedstawione są w układzie fasetowym.

Część badawcza pracy ma na celu odtworzenie dziecięcego stereotypu czarownicy. Rozważania autorki są próbą odpowiedzi na pytania o wpływ literatury i przekazu kulturowego na dziecięcy sposób profilowania czarownicy, o ukazanie postaw dziecięcych wobec wyobrażenia, a także o elastyczność/trwałość stereotypu kulturowego. W celu przeprowadzenia badań Niesporek-Szamburska posłużyła się kwestionariuszem ankiety i wywiadem, przeprowadziła także eksperyment pedagogiczny. Odpowiedzi najmłodszych respondentów zostały wzbogacone rysunkami wykonanymi przez badanych – uzupełniły one i dookreśliły wizerunek czarownicy.

Jak dowodzi autorka, pojęcie czarownicy jest dobrze ugruntowane w języku dzieci młodszych (uczniów z klas I–III), które definiują tę postać stereotypowo: „czarownica to zła kobieta, która lata na miotle, krzywdzi dzieci i czaruje” (s. 125). Młodszy uczniowie w sposób jednoznaczny wartościują jej osobę – jest ona definitywnie zła. Respondenci dostrzegli niemalże wszystkie główne cechy stereotypu analizowanego pojęcia, rzadko nawiązywali jedynie do domen starości i brzydoty. W sposób typowy postrzegają lokalizację czarownicy (dom), jej atrybuty (miotłę) i chowańce (czarnego kota). Większość badanych ma negatywny stosunek do analizowanej postaci, choć część dzieci (głównie dziewczynek) wyraziła do niej sympatię. Dzieci młodsze sięgają też do prototypu Baby-Jagi. Wypowiedzi ankietowanych ze wspomnianej grupy wiekowej wskazują na dziecięcy punkt widzenia.

Jak wykazał przeprowadzony przez badaczkę eksperyment modyfikacyjny (z zastosowaniem metody impresyjno-eksponującej z tekstem literackim), stereotyp czarownicy jest lepiej ugruntowany u dzieci dziewięcio-, dziesięcioletnich niż u siedmiolatków.

Analiza wyników badań przeprowadzonych wśród uczniów klas IV–VI wykazała, że dzieci starsze również definiują interesujące nas pojęcie typowo, podając cechy mieszczące się blisko jądra jego stereotypu. Wyodrębniają jednak dwa profile czarownic – dobre i złe. Respondenci nadal oceniają czarownicę negatywnie, choć wśród 50% odpowiedzi ankietowanych odnotowano neutralne wartościowanie działania czarownicy – może to wskazywać na zmianę obrazu tej postaci, która w opinii starszych uczniów nie jest już taka zła. Do takiego postrzegania czarownicy przez dzieci mógł przyczynić się jej medialny wizerunek. Uczniowie podkreślają fikcyjność postaci. Podejmując się próby jej opisu, starsi respondenci nawiązywali do prototypów wiedźmy i Baby-Jagi.

Jak dowodzi autorka książki *Stereotyp „czarownicy” i jego modyfikowanie...*, dziecięcy obraz analizowanego pojęcia koreluje z wizerunkiem utrwalonym w języku i w przekazie kulturowym.

Niesporek-Szamburska przedstawia w swojej publikacji ciekawą i dogłębną analizę podjętego zagadnienia. Praca może zainteresować językoznawców zajmujących się badaniem językowego obrazu świata, badaczy zainteresowanych językiem dziecka, pedagogów i nauczycieli. Rozważania autorki otwierają kolejne możliwości badawcze z zakresu stereotypów. Na uwagę zasługuje przyjazna szata graficzna publikacji.